

НАРОДНІ ТАНЦІ ЯК УТІЛЕННЯ АРХЕТИПОВИХ ОБРАЗІВ В ІНСТРУМЕНТАЛЬНІЙ МУЗИЦІ УКРАЇНСЬКИХ КОМПОЗИТОРІВ

Лі Вейвей,

аспірантка кафедри музикознавства та культурології
Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка
ORCID ID: 0009-0007-7274-258X

У статті пропонується підхід до народних танців з позиції теорії архетипів. За основу теоретичної бази взято класичну працю К. Г. Юнга «Архетипи і колективне несвідоме», положення якої доповнюються ідеями сучасної дослідниці М. Севериной (архетип як спів-буття). Метою статті є проблематизація архетипічного значення народного танцю в системі професійної творчості українських композиторів XIX століття. Новизна полягає в розширенні трактування смислового поля українського фольклоризму XIX століття завдяки встановленню смислової кореляції між народним танцем і архетипом як змістом колективного несвідомого. Для досягнення сформульованої мети у статті застосовано аналітично-типологічний, історико-культурологічний, системний методи дослідження. У висновках підкреслюється, що архетипи окремої культури втілюються в казках, міфах, фольклорі, знаходять своє вираження у професійному мистецтві. Вони мають різні форми виявлення в результаті перетворення на архетиповані образи. Простіше за все вони виявляються через слово та візуальні образи, однак народні танці як акумуляція колективного досвіду також можуть поставати як архетиповані образи (що мають наявно-чуттєві ознаки у вигляді типологічних жанрових ознак). Відтворення (або цитування) народного танцю у творах українських композиторів XIX століття мало величезне значення в контексті національного відродження, виконувало екзистенційну функцію та функцію «вічного повернення» на осі часу до кореневих глибин – генетичної матриці культури, що забезпечує існування народу та тяглість культурної традиції у змінюваному історичному та соціальному контексті. Такий погляд на звернення до фольклору значно розширює обрії фольклоризму як ознаки професійної музичної творчості XIX століття.

Ключові слова: народний танець, архетип, архетипований образ, українська музика XIX століття, фольклоризм, К. Г. Юнг, композиторська творчість, симфонічна музика, камерно-інструментальні жанри.

Li Weiwei. Folk dances as embodiments of archetypal images in instrumental music by Ukrainian composers

The article offers an approach to folk dances from the perspective of archetype theory. The theoretical base is based on the classic work of K. G. Jung "Archetypes and the Collective Unconscious", the provisions of which are supplemented by the ideas of the modern researcher M. Severynova (archetype as co-existence).

The purpose of the article is to problematize the archetypal meaning of folk dance in the system of professional creativity of Ukrainian composers of the 19th century.

The novelty consists in expanding the interpretation of the semantic space of Ukrainian folklorism of the 19th century by establishing a semantic correlation between the folk dance and the archetype as the content of the collective unconscious. Analytical-typological, historical-cultural, systematic research methods are used in the article to achieve the formulated goal.

The conclusions emphasize that the archetypes of a certain culture are embodied in fairy tales, myths, folklore, and find their expression in professional art. They have various forms of manifestation as a result of transformation into archetypal images. Most simply, they are revealed through words and visual images, but folk dances, as an accumulation of collective experience, can also appear as archetypal images (having physical and sensory features in the form of typological genre features). The reproduction (or citation) of folk dance in the works of Ukrainian composers of the 19th century was of great importance in the context of national revival, performing the functions of existence and "eternal return" on the axis of time to the root — the genetic matrix of culture, which ensures the existence of the people and the endurance of the cultural tradition in changing historical and social context. Such a view of the appeal to folklore significantly expands the horizons of folklorism as a sign of professional musical creativity of the 19th century.

Key words: folk dance, archetype, archetypal image, Ukrainian music of 19th century, folklorism, K. G. Jung, composer's creativity, symphonic music, chamber and instrumental genres.

Вступ. Танець як явище народної культури є носієм важливої для окремої спільноти (народу) соціокультурної інформації, виявом його менталітету та втіленням культурних архетипів. У дослідженні архетипічності танцю постає питання методологічної основи та вибору погляду на категорію архетипу, адже теоретичне розроблення архетипу представлено численним корпусом робіт із психоаналізу, культурології, етнографії, мистецтвознавства, а сам «архетип» трактується вельми гнучко та широко.

Матеріали та методи. У прагненні дослідити значення поняття «архетип» ми звернулись до розвідок К. Г. Юнга, зокрема до дослідження «Архетипи і колек-

тивне несвідоме» [6], а також до статті М. Севериной [4], у якій авторка, формуючи власну концепцію, спирається на наукові праці М. Гайдегера, Ж. Дельоза, Ж.-Л. Нансі, М. Бахтіна та Г. Гадамера, Ф. Ніцше. Розуміючи, що на сучасному етапі розвитку гуманітаристики вивчення феномену архетипу є досить розгалуженим і неоднорідним, представлене різними поглядами та підходами [2; 3; 5 та ін.], у контексті даної статті ми свідомо обмежились саме класичною працею К. Г. Юнга, доповнюючи ідеї класика психоаналізу деякими положеннями сучасної науковиці М. Севериной. Розгляд всіх існуючих поглядів на феномен архетипу не становив нашої мети. Теоретичну базу дослідження

становлять наукові праці К. Г. Юнга, М. Севериної, ідеї яких були апробовані на матеріалі музичних творів українських композиторів ХІХ ст., у яких відтворені жанрові ознаки українських пісень і танців, які в контексті професійної музичної культури набувають архетипічного значення.

У статті застосовані: аналітично-типологічний метод – для з'ясування значень понять «архетип» і «архетипований образ»; історико-культурологічний – для усвідомлення контексту застосування українського фольклору у творах українських композиторів ХІХ ст.; системний – для визначення народного танцю як архетипованого образу в системі української професійної музики.

Метою статті є проблематизація архетипічного значення народного танцю в системі професійної творчості українських композиторів ХІХ ст.

Новизна статті полягає в розширенні трактування смислового поля українського фольклоризму ХІХ ст. завдяки встановленню смислової кореляції між народним танцем і архетипом як змістом колективного несвідомого.

Результати. Слово «архетип» відомо ще з давньогрецької філософії. Ґрунтовне дослідження феномену архетипу здійснив К. Г. Юнг на початку ХХ ст. в розвідках механізмів функціонування та взаємодії свідомості та несвідомого. За К. Г. Юнгом, несвідоме поділяється на індивідуальне та колективне: «Колективне несвідоме – це частина психіки, яку можна протиставити особистому несвідомому через те, що своєю екзистенцією воно не завдячує особистому досвіду, а тому й не є особистим надбанням. Якщо особисте несвідоме, по суті, складається з тих змістів, що були якийсь час свідомим, однак зникли зі свідомості через забуття чи через витіснення, то змісти колективного несвідомого ніколи не були у свідомості, а тому й не були індивідуально здобутими, і своїм існуванням завдячують суто спадковості» [6, с. 64]. Архетипи є змістом саме колективного несвідомого [6, с. 12], це – «гіпотетичний, неспоглядуваний зразок, щось на кшталт відомого в біології “pattern of behaviour”» [6, с. 14]. На думку дослідника, «поняття «архетип» <...> охоплює тільки ті психічні змісти, які ще не зазнали жодного свідомого опрацювання, тож являють собою ще безпосередню душевну даність» [6, с. 14], архетипи – це «пreekзистентні форми», які «можна усвідомити лише вторинно і які надають змістам свідомості точно окресленої форми» [6, с. 65]. Ці форми (архетипи), що становлять зміст колективного несвідомого, є в ньому «скрізь і завжди» [6, с. 64].

Ідеї К. Г. Юнга розвиваються в численних різноспрямованих дослідженнях ХХ–ХХІ ст. Не ставлячи за мету їх аналіз, звернемось до наукової розвідки М. Севериної, у якій авторка досліджує поняття «архетип» у смисловій парі з поняттям «спів-буття», розробленим у філософському дискурсі (у працях М. Гайдеггера, Ж. Дельоза, Ж.-Л. Нансі, М. Бахтіна і Г. Гадамера). Дослідниця доходить таких висновків. Спираючись на М. М. Гайдеггера, який трактував спів-буття як один з «екзистенційно-онтологічних вимірів життя кожної

людини, наявності її у бутті, присутності або спів-присутності» [4, с. 68], М. Северинова пропонує розуміти архетип як спів-буття. Із цього «постає можливість дослідити *особливий духовний, морально-ціннісний досвід, що охоплює цілісність людського існування, усієї культури, Буття як цілого*» (розрядка М. Севериної – Л. В.) [4, с. 68]. Залучення поняття «спів-буття» як смислової пари до архетипу (і розуміння останнього як спів-буття) дозволяє авторці проблематизувати ідею часу в людському існуванні та людській культурі, акцентувати часовий вимір і, далі, спроектувати зв'язок між часом і людською здатністю охопити минуле і майбутнє, відчутти часовий вимір, на сутність музики. Як зазначає авторка, «у цьому сенсі архетипи як спів-буття можна порівняти з ідеєю ніцшевського «вічного повернення», як «безконечного кругообігу», яка була розвинута багатьма дослідниками» [4, с. 68].

М. Северинова зазначає, що К. Г. Юнг розрізняє архетиповий образ і архетип. Якщо архетип – це «першообраз», то «архетиповий образ має наявно-чуттєвий характер, це форма присутності архетипу у свідомості, яка трансформує його у символ» [4, с. 56]. На думку дослідниці, «за своєю сутністю архетиповий першообраз є ідеальною, над-буттєвою константною моделлю, структурою, певним абсолютом, що втілюється в різноманітні форми духовного життя людини, наповнюючись на кожному історико-культурному етапі новими смисловими значеннями, перетворюючись на архетиповий образ» [4, с. 56]. Отже, архетип має значення матриці, у якій міститься незмінне ядро, у свою чергу, архетиповий образ позначений мінливістю і може мати декілька «культурних значень та констант» [4, с. 56].

Загалом науковці вважають, що формування архетипів відбувається під впливом різних чинників, серед яких важлива роль відводиться природно-географічному середовищу, соціальним та історичним умовам буття спільноти. Архетипи передаються від покоління до покоління, слугують механізмом зв'язку поколінь і тяглості культури.

Архетипи окремої культури втілюються в казках, міфах, фольклорі, знаходять своє вираження у професійному мистецтві. Дослідження змісту казок, міфів і творів професійного мистецтва через архетип як інструмент аналізу здійснює у своїх наукових працях К. Г. Юнг. Звісно, архетипи простіше за все виявляються через слово та візуальні образи, однак у народному танці як символічному вираженні колективного досвіду, проживанні якогось образу в часі та просторі через систему танцювально-пластичних рухів, теж, на нашу думку, можуть утілюватись архетипи народу. Ось чому танцювально-пластичне начало було невід'ємною складовою частиною багатьох фольклорних дійств і ритуалів – у слові, «продубльованому» танцем, утілювався архетип (або архетипи), що надавало танцю символічного, навіть сакрального значення.

Такий підхід дозволяє представити народний танець у системі професійного мистецтва як архетиповий образ, що має вираження через «наявно-чуттєві»

ознаки (як форма присутності архетипу у свідомості): метроритм, типологічні особливості мелодії, ладу та гармонії, структури; маючи чуттєве вираження, архетипований образ трансформується в символ. В українській народній культурі поширення набули аркан, козачок, гопак. Усі вони мають власний жанровий тип, які утворюють зовнішні та внутрішні ознаки жанру. Перші виявляються в умовах побутування, у функції, яку ці танці відіграють у системі народнообрядового дійства, другі – у музичних і хореографічних особливостях.

Звернення до народних танців і пісень у професійній українській музиці XIX–XX ст. із цього погляду аж ніяк не можна розглядати лише з позиції так званого фольклоризму. Народні танці як архетипові образи забезпечували реалізацію ідеї «вічного повернення» (згадаймо рух по колу та кругові, зигзагоподібні рухи як основні типи рухів у багатьох народних танцях), відтворення «першообразу-архетипу» у нових соціокультурних умовах, отже, наповнення його новими культурними значеннями. Відтворення архетипів як спів-буття є запевненням і підтвердженням наявності народу в бутті, його присутності в бутті. М. Северинова коментує висловлювання М. Гайдегера про спів-буття і співприсутність і зауважує: «Спів-буття – це наявність нас у бутті, наша *присутність*» (розрядка М. Севериної – Л. В.) [4, с. 56]. Розвиваючи думку дослідниці, зазначимо, що відтворення архетипів як спів-буття є запевненням і підтвердженням наявності народу в бутті, його присутності в бутті. Отже, фольклоризм у музиці (загалом, у мистецтві) виконував важливу екзистенційну функцію в контексті української культури XIX ст., що відповідало інтенсифікації духовного життя українського народу, піднесення національної самосвідомості в контексті національного відродження.

Звернення українських композиторів до народних пісень і танців у професійній композиторській творчості XIX ст. було систематичним у різних жанрах. Природно, що композитори використовували фольклорний матеріал в операх, водевілях, а режисери – у п'єсах з музикою, про що свідчать численні дослідження. Однак і в інструментальних жанрах, а також в інструментальних номерах опер цитати народних пісень і танців мали величезне значення, нарівні з авторським матеріалом, а сам авторський тематизм

нерідко був написаний «у дусі» фольклорного, з відтворенням типологічних пісенних чи танцювальних жанрових ознак (метроритмічних, мелодичних, ладо-гармонічних, структурних). Прикладами є фінал Симфонії невідомого автора початку XIX ст. («Козачок»), який завершує твір після типового для класичного симфонічного циклу Менуета. В увертурі-симфонії М. Вербицького № 6 є епізод, написаний у жанрі коломийки [1, с. 219]. Тематизм усіх частин «Української симфонії» М. Колачевського оснований на українських народних піснях, зокрема і танцювальних. Фінал симфонії g moll В. Сокальського – теж «Козачок».

У камерно-інструментальній музиці народні теми брались для варіаційних циклів, прикладом чого може бути фортепіанна творчість О. Лизогуба [1, с. 88]. Також композитори створювали фортепіанні обробки українських народних пісень, як, наприклад, М. Маркевич [1, с. 91]. У жанрі опери прикладом використання композитором танцювальних жанрів є низка танців у другій дії опери «Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського, і такі приклади можна було б продовжувати. Зауважимо, що і у XX ст. українські композитори не втрачають інтересу до фольклорних жанрів (наприклад, Т. Пістунова зауважує, що у фортепіанній музиці XX ст. фольклорні ритуальні танці набувають нового звучання [7, с. 227]), зокрема й до народних танців як архетипових образів, що сягають свого коріння – глибинних архетипів українського народу.

Висновки. Архетипи як зміст колективного несвідомого мають різні форми виявлення в результаті перетворення на архетиповані образи. Одним із таких архетипованих образів постає народний танець, що акумулює колективний досвід окремої спільноти та несе важливу для неї символічну та соціокультурну інформацію. Відтворення (або цитування) народного танцю у творах українських композиторів XIX ст. мало величезне значення в контексті національного відродження, виконуючи екзистенційну функцію та функцію «вічного повернення» на осі часу до кореневих глибин – генетичної матриці культури, що забезпечує існування народу та тяглість культурної традиції у змінюваному історичному та соціальному контексті. Такий погляд на звернення до фольклору значно розширює обрії фольклоризму як ознаки професійної музичної творчості XIX ст.

Література:

1. Корній Л. Історія української музики. Ч. 3. XIX ст. Київ ; Нью-Йорк : Видавництво М.П. Коць, 2001. 480 с.
2. Медведева Н. Теорія архетипів К.Г. Юнга та дослідження творчого сприймання. *Symbolic and archetypic culture and social relations* : materials of the IV International scientific conference on March 5–6, 2014. Prague : Sociosfera-CZ. С. 21–30.
3. Процик І. Архетип і символ: проблеми визначення і взаємодії. *Актуальні проблеми слов'янської філології*. 2011. Вип. XXIV. Ч. 2. С. 368–377.
4. Северинова М. Феномен архетипу як спів-буття в науковому дискурсі музичної культурології. *Modern Ukrainian musicology: from musical artifacts to humanistic universals* : Collective monograph. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2021. С. 53–73.
5. Урись Т. Архетип як естетична домінанта художнього вираження модусу національної ідентичності в сучасній українській поезії. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія «Філологія». 2016. Вип. 1 (35). С. 96–100.
6. Юнг К.Г. Архетипи і колективне несвідоме. 2-ге опрац. вид. Львів : Астролябія, 2018. 608 с.

7. Pistunova T. Folklore in the architectonics of Ukrainian composer's piano works of the 20 century. *Modern Ukrainian musicology: from musical artifacts to humanistic universals* : Collective monograph. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2021. P. 213–230.

References:

1. Kornii, L. (2001). *Istoriia ukrainskoi muzyky. Chastyna tretia. XIX st.* [History of Ukrainian music. Part three. XIX century] Kyiv ; New York. 480 p. [in Ukrainian]
2. Medvedeva, N.V. (2014). *Teoriia arkhetyviv K.H. Junga ta doslidzhennia tvorchoho sprymannia* [The theory of archetypes K.G. Jung and the study of creative perception] Symbolic and archetypic in culture and social relations: materials of the IV international scientific conference on March 5–6, 2014. Prague. Pp. 21–30 [in Ukrainian]
3. Protsyk, I.V. (2011). *Arkhetyp i symvol: problemy vyznachennia i vzaiemodii* [Archetype and symbol: problems of definition and interaction] *Aktualni problemy slov'ianskoi filolohii* – Actual problems of Slavic philology. Vyp. XXIV, ch. 2. Pp. 368–377 [in Ukrainian]
4. Severynova, M.Yu. (2021). *Fenomen arkhetyvu yak spiv-buttia u naukovomu dyskursi muzychnoi kulturolohii* [The phenomenon of the archetype as co-existence in the scientific discourse of musical cultural studies] *Modern Ukrainian musicology: from musical artifacts to humanistic universals* : Collective monograph. Riga, Latvia. Pp. 53–73 [in Ukrainian]
5. Urys, T. (2016). *Arkhetyp yak estetychna dominanta khudozhnoho vyrazhennia modusu natsionalnoi identychnosti v suchasni ukrainskii poezii* [Archetype as an aesthetic dominant of artistic expression of the mode of national identity in modern Ukrainian poetry] *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu, Seriiia "Filolohiia"* – Scientific Bulletin of Uzhgorod University, Series "Philology". Vyp. 1 (35). Pp. 96–100 [in Ukrainian]
6. Jung, K.G. (2018). *Arkhetypy i kolektyvne nesvidome. 2-he vyd.* [Archetypes and the collective unconscious. 2nd edition] Lviv. 608 p. [in Ukrainian]
7. Pistunova, T.V. (2021). *Folklore in the architectonics of Ukrainian composer's piano works of the 20 century. Modern Ukrainian musicology: from musical artifacts to humanistic universals* : Collective monograph. Riga, Latvia. Pp. 213–230 [in English]